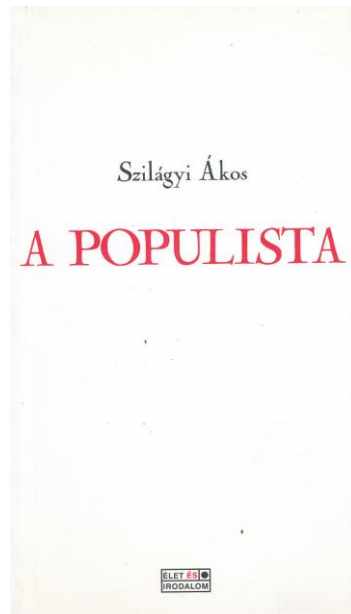

Ad notam: Korunk hőse – Donald Trump [1]

[Szilágyi Ákos: *A populista. A politikai varázsmese morfológiája.* Élet és Irodalom kiadása, 2010.]

Ajánlás az olvasónak¹

Giccs és paródia határán

Mivel e kis könyv szerzője nem akar zsákbamacskát árulni, úgy véli, legjobb, ha mindjárt az elején töredelmesen bevallja: zsákbamacskát árul. A macska, amely a zsákban rugdalózik – a populizmus; a zsák pedig – a paródia. Igaz, nem

¹ In Szilágyi Ákos: *A populista. A politikai varázsmese morfológiája.* Élet és Irodalom kiadása, 2010. 7-15.l. Pdf-formátumban a teljes könyv olvasható honlapomon: http://www.szilagyiakos.hu/dokumentumok/PoPuLiStA_v2.pdf

egészen abban az értelemben, ahogyan a „paródia” szó a retorikai és poétikai kézikönyvekben használatos, miszerint az mások olyan utánzása, amely túlzás, elrajzolás, fölnagyítás révén komikussá, nevetségessé, groteszkké teszi azt, ami bennük komoly. A populizmus esetében ez – és félreértések elkerülése végett már a legelején szeretném leszögezni: ebben a könyvben nem *történeti*, hanem *tipológiai* értelemben használom a „populizmus” szót – annál is nehezebb vállalkozás volna, mivel a minden irányú túlzás a populista nyelvezetben olyan fokot ér el, hogy az már túlzás, vagyis önmagában parodisztikus hatású.

A populizmus *nyelvként* – retorikai klisékben, pregnáns stilisztikai jegyekben, narratív szerkezetekben, előítéletes sztereotípiákban – *megalvadt* politikai észjárása és démonikus politikai képzeletvilága egyfelől mindig a *paródia*, másfelől a *giccs* határán mozog, minthogy ennek is, annak is lényegéből fakad a minden határon túlmenő, elképesztő, lenyűgöző, hátborzongató, szépségesen szép *túlzás*. Talán nem volt-e némiképp Rousseau-paródia² vagyis „megvalósított rousseauizmus” Robespierre-ék jakobinizmusa? Nem volt-e gyermekeg jakobinizmus-paródia százötven évvel később a poujade-izmus Franciaországban? Rómaicsászárság-paródia a bonapartizmus és bonapartizmus-paródia az olasz fasizmus? És még tovább: nem volt-e Tolsztoj-paródia némiképp a bolsevizmus? Nietzsche-

² E sorok írója (és ebben nem áll teljesen egyedül) J.-J. Rousseau-t tekinti a populizmus „ősatyjának”, mivel kultúrkritikai gondolatai, alapvető politikai eszméi, ábrándjai és célkitűzései – ha persze felhígítva, eltorzítva, vulgarizálva vagy mondjuk inkább így: lebutítva, az abszurditásig eltúlozva is – rendre visszatérnek minden populista programban. Erről bárki maga is meggyőződhet, ha kicsit is belenéz a klasszikus szerző műveibe vagy elolvassa legalább Ludassy Mária *Népi tánc és harci ének. Rousseau és a populista kultúrkritika kezdetei* című eszmetörténeti tanulmányát. In: Uő: *Téveszméink eredete*. Atlantisz Kiadó, 1991. 32-59. l.

paródia a nácizmus? Leninizmus-paródia a sztálinizmus? Szocializmus-paródia az amerikai longizmus az 1930-as és az argentiniai peronizmus az 1950-es években? És akkor még nem is említettük a populista politikai romlás olyan egzotikus kelet-európai és balkáni vadvirágait, amilyen például a milosevicsizmus, a zsininovszkijizmus, a csurkizmus, a slotaizmus, a funarizmus, a chavezizmus, hogy csak néhány politikai márkanevet említsek a 20. század végének gazdag terméséből. Hol vagyunk ma már az önparódia régi, kezdetleges szintjétől! A mai populizmusok mixtúráiban már alig lehet ráismerni bármilyen eredeti politikai vagy ideológiai mintázatra: *paródiák paródiáinak paródiái.*

A mai populisták általában kisstílű, kisebb-nagyobb korrupcióból élő, ilyen-olyan hóbortoknak hódoló megélhetési politikusok, a központi hatalom vagy helyi oligarchák által fizetett vagy korrupt *politikai médiabóccok*, akiknek leggyakrabban az a rendeltetésük, hogy üres és színes túlzásaikkal, handabandázásukkal szívességet tegyenek ennek vagy annak a nagypolitikusnak: egyrészt, hogy radikális politikai vegyértékükkel segítsenek „lekötni” a társadalom periferiális csoportjainak előítéletekből, egzisztenciális félelmekből, sötét tudatlanságból fakadó indulatait; másrészt, hogy levegyék a nagypolitikusról a populizmus bélyegét, amelyet semmitől vissza nem riadó liberális ellenfelei sütnek rá nap mint nap: „Még hogy ő populista, még hogy ő radikális! Kikérem magamnak a populizmus nevében! Nem, ő ugyanaz a liberális szemét, mint az ellenfelei, csak félreértik, amit mond!” A handabandázó Übü papák groteszk figurái mellett csakugyan polgári mértékletességnek, megfontolt józanságnak és gyakorlatias

rámenősségnek hat a hatalmat gyakorló populisták politikai vezérek összes elképesztő *übüsége*. Ugyan hogyan nézheti bárki is populistának George H. W. Busht mondjuk a néhai Ross Perot politikai hátterén, Sarkozyt Le Pen hátterén, Putyint Zsirinovszkij hátterén, Berlusconi Fini hátterén, Fico-t Slota hátterén, Orbánt Vona (korábban Csurka és Torgyán) hátterén? Már miféle populisták lett volna Ion Iliescu Georghe Funarhoz képest vagy Milosevics Sesej vajdához képest?

Valóban van különbség paródia és paródia között, de ez lényegében a hatalmi szerepre esélyes vagy ténylegesen hatalomra került populizmus súlyosan komoly paródiája és a hatalmi szerepre eleve esélytelen, már-már szórakoztatóan komolytalan, ügyetlenül csetlő-botló, nagyokat mondó populizmus különbségére szorítkozik. Mindenesetre elmondható, hogy a populizmus a későpolgári társadalmakban mindinkább olyan általános politikai formává válik, amely szinte minden politikai nyelvre és programra többé-kevésbé rányomja bélyegét, és amelyben a kiüresedett, érvényét veszített polgári demokrácia paródiaként vesz búcsút önmagától. A látvány- és élménydemokrácia korában mindenki lehet „egy percre” (de legalábbis egy politikai szezóra) celeb: Übü Papa vagy Nagy Testvér. Megrendelésre vagy magánhóbortból, mindegy. Hány és hány ilyen véresszájú, közijedelmet és közmegbotránkozást keltő, politikai tiltakozást kiváltó rémbohózáti alak neve tűnt el a semmiben csak Magyarországon az utóbbi két évtizedben! Persze, mindig lett helyette más, míg végül el nem jött a sok

álpopulista trónbitorló után az igazi populista, az igazi király!
Hol előbb, hol utóbb.³

Giorgio Agamben, olasz filozófus ismerte föl, hogy a későpolgári társadalomban a politika *múzeummá* válik. Úgy látszik, hogy a lemaradt vagy felzárkózó országok, ahogy ez egyszer-egyszer a múltban is megesett már, mindjárt ott kezdhetik a polgári haladáshoz való felzárkózást, ahol ez a haladás éppen véget ér. „A világ múzeummá válása napjainkra bevégeztetett – írja Agamben a *Profán dicsérete* című esszéjében. – A fejlődésben egymást követő spirituális hatalmak, amelyek a maguk idejében meghatározták az emberek életét – a művészet, a vallás, a filozófia, a természetismeret, sőt még a politika is –, egymás után szép lassan önként visszavonulnak a múzeumba. Maga a múzeum ebben az esetben nem térben meghatározott fizikai objektum, hanem olyan elkülönített szféra, ahová minden visszahúzódik, amit egykor igaznak és meghatározónak véltek, de aztán meghaladottá vált. (...) De ha ennél is tovább akarunk menni az általánosításban, azt mondhatjuk, hogy ma bármi múzeummá válhat, mert *ez a terminus egyszerűen azt jelenti, hogy közszemlére bocsátunk*

³ E tekintetben – és ezt a lábjegyzetet természetesen most, 2016. november 8-án illeszttem hozzá a 2009-ben írt főszöveghez – a mintateremtésre és az úttörésre kétségkívül Magyarország vállalkozott 2010-ben, amikor ismeretes módon forradalom söpört végig a választófülkéken és az urnákból kipattant a populista vezérdemokrácia első modellje az Európai Unióban. A magyarok nem egyszerűen jobban teljesítettek, hanem egyenesen elhúztak a világ előtt. Még az Egyesült Államoknak is hat évébe tellett, amíg most, Donald Trump elnökké választásával sikerült utolérnie az éllovas magyarokat, az Unió többi állama pedig egyelőre, ha nem is egyformán, még ma is jelentős populizmus-deficittel küzd.

valamit, ami többé nem használható, nem lakható vagy éppen nem tapasztalható meg.”⁴

A használaton kívül került polgári politikának – kiüresedésének, haszontalanná, feleslegessé válásának mértékében – a múzeumban a helye és ez a múzeum is egyike most már az állam szolgáltatásainak. A politika nem a közösség és nem is a hatalom, hanem a reprezentáció, a látványosság színpada, amelyet szigorú határok választanak el az államtól. Az állam működése sokkal komolyabb dolog, semhogy politikusokra lehetne bízni, akiknek mostantól csak *kiállítási értékük* van! A színpadon lármás jeleneteket, fordulatos drámákat, tumultuózus eseményeket láthatunk, míg az állam, a hatalom robotosai, mint megannyi elfakult fejű kisgyerek, csak a kapszlit kapdossák, az államgépezet pedig egykedvűen és vakon zakatol a politikai ūrben.

Az állam mint a politika múzeuma a politikát egyfajta tömegkulturális múzeumi szolgáltatásként szervezi meg és kínálja fel a fogyasztónak. Végül is az államban találnak gyűjtő- és kiállító-helyre mindazok a politikai ideológiák, pártok, intézmények, elválasztások és összekapcsolások, szerepek és kellékek, amelyeknek már csak reprezentációs értékük, kiállítási értékük, esztétikai értékük van. Csak azért léteznek, hogy az állam megmutathassa országnak és világnak impozáns politika-gyűjteményét, azt, hogy mi mindene van neki: van többpártrendszer, van demokráciája, van parlamentje, van szólásszabadsága, van kormányzata és annak van ellenzéke, van továbbá alkotmánybírósága, független bírósága, és így tovább és

⁴ Giorgio Agamben: *A profanáció dicsérete*. In: Uő: *A profán dicsérete*. Typotex, 2008. 127-128. l. (Kiemelés – Sz. Á.)

így tovább. A politikai pártok éppúgy múzeumi néznivalók, mint ideológiai és történelmi hivatkozásaik: címerpajzsok, történelmi lobogók, térképek, címek és rangok, történelmi jobboldal és baloldal. A viaszfigurák múzeumába kerülnek a leválthatatlan, arcukon az örökkévalóságba megérkezettek üdvözült mosolyával kamerába meredő parlamenti képviselők is. A senkit semmire nem kötelező politikai beszédek, csodálatos fogadalmak, szent esküvések, dörgő hangú manifesztumok pedig már eleve múzeumi használatra készülnek, kiállítási tárgynak születnek, ahogyan a politikus is saját emlékműve talapzatán áll, ilyen-olyan történelmi jelmezekbe bugyoláltan, a minden hájjal megkent látványrendezők által megalkotott történelmi háttér előtt, hol egy parlamenti ülés, hol egy utcai demonstráció, hol egy sajtótájékoztató szoborfülkéjében.

Egyáltalán nem kell ma elvhű legitimistának lenni ahhoz, hogy mondjuk, a királyságot tekintse valaki Magyarország számára a legmegfelelőbb államformának, végtére a királyság csakugyan nem több formánál, szép, felemelő, szemet gyönyörködtető és képzeletet megindító formánál, melynek csupán reprezentációs értéke van: az élménykirályság, a látványkirályság a polgári állam politikai múzeum-szolgáltatásának egyik attrakciója. De hiszen a látványköztársaság sem sokkal több ennél. Pontosan úgy, ahogy azt Nyugat-Európa egyes polgári demokráciáiban látjuk, ahol a királyság formálisan, tehát nem az adminisztratív állam tulajdonképpeni szervezésformájaként, hanem csak, mint hab a polgári-demokratikus tortán. A királyság minden ilyen országban ceremonialis jellegű: pompás ünnepi rituálé, esztétizált hagyománytisztelet, múzeumi performansz, turisztikai és média-

látványosság. Mindaz, ami a szimbolikus mezőben, az állami és pártpolitikai reprezentáció síkján megjelenik – az állam múzeumi funkciójának felel meg. Politikailag semmire nem kötelez, és semmi nem következik belőle. A demokratikus formák megőrzése egyszerre hagyományőrzés és műsorszolgáltatás. A demokratikus nyilvánosság túlnyomó részének ugyancsak mindinkább reprezentatív jellege van. A jelek szerint a polgári demokrácia – országonként eltérő ütemben és erős helyi színekkel – kezd a történeti monarchiák sorsára jutni: múzeumi kiállítási tárggyá, látványossággá, ceremoniális demokráciává válik.

Különös szemléletességgel mutatja e változás irányát a Magyar Köztársaság címeréül választott Szentkorona – sokak által félreértett útja – a Nemzeti Múzeumból Esztergomon át, a Dunán úsztatva le, a Parlamentbe. A félreértés abból fakad, hogy sokan mindmáig nem ismerték fel a politika – a politikai szereplők, politikai procedúrák, politikai jelképek – múzeumba kerülését-szorulását, ezért úgy gondolják, hogy a szakrális hatalom történelmi jelképének a helye egy szekuláris államban a múzeum, nem pedig a politikai élet legfőbb színtere: a Törvényhozás Háza. Valójában azonban a Szentkorona éppen odakerült – ugyanis a múzeumba –, ahová való, a többi *múzeális néznivaló*, a többi kiállítási tárgy – parlamenti ülések, festői szónoklatok, költői szavazások, honmentő pártok, honatyák, díszőrségek, dísztermek, ilyen-olyan jelmezek, kellékek, dekorációk – közé. A magyar Parlament egyébként a szó szoros értelmében is régóta múzeumként működik, melyet hétről-hétre sok ezer és tízezer belföldi és külföldi turista keres föl, hogy *a használhatatlanná vált vagy használatból kivont politikát a*

kiállító térben és a kiállítási tárgyakban megtekintse, és a felemelő látvány élményével távozzon onnan. Innen nézve a Parlament előtti tér monumentális teatralizálása 2010 után, látvány- és élménytérre való átalakítása teljes összhangban van a Parlament mint politikai színtér kiállítási színtérre, múzeumává válásával: az állampolgárok a múzeumok kvázi-szagrális terében szokásos áhítattal és megilletődöttséggel járulnak az impozáns néznivaló elé, és a politikai élet látszólag legfőbb színterén még csak meg sem érintheti őket semmiféle köznapi, profán politika. Nemcsak a tárgyak, de maga a politika is érinthetetlen – azaz, ha nem is vallási, de múzeumi értelemben szent –, és így politikától érinthetlenné válnak maguk a látogatók is. A politika múzeumi, kvázi-szagrális elkülönítésében az az új, hogy még a korábban szagrális tárgyakból is kiállítási tárgyakat csinál: a vallási ereklyékből történelmi ereklyék, a szent ikonokból festmények, a törzsi totemekből etnográfiai leletek lesznek. A használatból múzeumi és nem vallási értelemben kivont tárgyakat azonban nem lehet deszagralizálni, nem lehet profanizálni. Aki a kiállítási tárgyat megérinti vagy akár kárt tesz benne, az nem szentségtörést követett el, hanem szabálysértést vagy bűncselekményt. A politika, ahogyan ma megjelenik – látványosságként, kiállítási tárgyként, mutatványként – nem profanizálható. A szó eredeti értelmében vett politika, a politika mint közös használat és közösségi tevékenység csak a politika-múzeum falain kívül létezhet. Aki politizálni akar, annak ki kell vonulnia a politikából, amely jelen formájában a hatalmi gépezet magánérdek vezérelte működtetésének látványos drapériájául szolgál csupán, vagyis nem más, mint kiállítási néznivaló.

Nincs az a szép szó, fölemelő eszme, örök érték – Isten, Haza, Szabadság, Béke, Igazság, Szeretet, Egészség, Összefogás, Szuverenitás –, amely ne csapna át tüstént önnön paródiájába, mihelyt egy populista a szájára veszi. Márpedig a populista csakis a legnagyobb, a legszentebb, az indulattól legforróbban sistergő, a legérdesebb vagy legsimább szavakat hajlandó csak prófétai szájára venni – a kis, vacak, szürke egér-szavaktól irtózik, a politikai korrektség langyos szavait pedig irtózáttal köpi ki az ő szájából. Ámde lehetséges-e és szükséges-e ezt a fokozhatatlan paródiát parodizálni, azaz még tovább fokozni? Aligha. Amit tehetünk, és meg is teszünk ebben a kis könyvben, hogy a populista beszédmódot kiemeljük saját pszeudopolitikai kontextusából és más beszédmódok – tőle idegen, zavarbaejtő, felháborító beszédmódok – kontextusaiba helyezzük át. Ebben az idegen közegben, idegen helyzetben, idegen közönség előtt bírjuk szóra a populistát és hagyjuk, hogy szabadon és önfeledten maga beszéljen maga helyett, mondja a magáét! Csak ebben az értelemben – az *objektívált paródia* értelmében – nevezhető parodisztikusnak az a húsz kis populista mesebeszéd, amelynek előadására és elemzésére ebben a könyvben vállalkozom.

Úgy vélem, általában is elengedhetetlen, hogy a politikáról való komoly (és gyakran komolykodó) beszéd kiegészüljön e komolyság parodisztikus kifordításával. Így az objektívált paródia, az irónia és a nevetés révén a mai szituáció legyőzésének, a kilátástalan helyzeten való felülemelkedésnek az eszköze is, de nemcsak az. G. C. Scaligero a paródiát így értelmezi *Poétikájában* az újkor hajnalán: „Ahogyan a Szatíra a Tragédiából, a Mimosz pedig a Komédiából ered, ugyanúgy a Paródia a Rapszódiaira vezethető vissza. Amikor ugyanis a

rapszódoszok (az eposzok énekszöveői – Sz.Á.) megszakították énekmondásukat, olyan előadók léptek színre, akik – a játék kedvéért, valamint, hogy a hallgatóság lelkét felüdítsék – mindent, ami addig elhangzott, épp ellenkezőjére fordítottak. Ezért ezen énekek neve *parodosz*, hiszen a komoly téma mellett, és azon túl, mulatságos dolgokat illesztettek az előadásba. A Paródia tehát kifordított Rapszódia, amely a szavak kicserélésével nevetségesre fordítja a komoly tartalmat.”⁵

E kifordítás vagy visszajára fordítás azonban nem annyira ellentétet, mint inkább kiegészülést jelent. A hősi és tragikus műfajok egyoldalú komolyságának kiegészülését a lét komikus szemléletének aspektusával. „Az antik kultúrában a tragikus komolyság nem zárta ki a világ kikacagását, vele párhuzamosan létezett. *A tragikus trilógia után mindig szatírxjáték került a színre, amely komikus vetületben adta elő a korábban bemutatott tragikus anyagot.* Egyáltalán: az antik komolyság nem félt a nevetéstől és a paródiától, sőt egyenesen megkövetelte a neveltető korrektívumot és kiegészítést.”⁶ Ebben – az értekező prózai műfaj egyoldalú komolyságát ellenpontozva feloldó – értelemben tekintendő ez a kis könyv paródiának és valamiképpen szatírxjátéknak is. Végképp a szatírxjátékban (vagy szatírxdrámában) a mítoszi elbeszélés fennkölt, komoly hőseinek – isteneknek és héroszoknak – groteszk lefokozásával, nevetségessé tételével igyekeztek felszabadítani a közönséget a félelmetes komolyság bénító hatása alól.

⁵ Idézi: Giorgio Agamben: *A paródia*. In: Uő: *A profán dicsérete*. Typotex, 2008. 45-46. l.

⁶ Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Európa, 1982. 152. l. (Kiemelés – Sz.Á.)

A régiiek még tudták, hogy „minden igazán nagyformátumú jelenségnek tartalmaznia kell a nevetés mozzanatát; ellenkező esetben fenyegetővé, félelmetessé és dagályossá válik; mindenesetre – korlátolt lesz”⁷ – az akadékoskodó ostobaságig korlátolt, a csöppnyi tudástól kótyagosak meggyőzhetetlenségéig, a kötözködő stupiditásáig korlátolt. Olyan korlátolt, mint Mómosz, a szatírajátékok népszerű hőse, a kötekedés, az okvetetlenkedés, az ostobaság bukott istene: Zeusz elégelte meg örökös gáncsoskodását és ostoba dohogásait, és hajította le az Olümposzról a földre, hogy ott kötekedjen most már, és a hülyéknek osztogassa az „észt”. Momósról kapta nevét a magyar gyerekmesék ormótlan Mumusa is, ez az egyszerre ijesztő és vidám mumus, aki végül mindig felsül, pórul jár, kikap. A földre zuhant őskötekedőben és őshülyében – Momoszban/Mumusban – nem nehéz felismerni a hatalom – ó, igen, a hülye hatalom, a félelmetes hatalom, a kötekedő, akadékoskodó, megrendszabályozó, fenyegetődző, hisztérikusan toporzékoló, patetikusan ágáló hatalom – Vidám Mumusát. És hát mi más a múzeummá vált politikában a populista mint Vidám Mumus, mint javíthatatlan Übü Papa, aki azért jött, hogy kinevethessük félelmünket a hatalomtól és lenevethessük őt az állam csúcsáról, ahová képzeletében magát.

E sorok írójával rövid idő alatt másodszor történik meg, hogy miközben egy nagyobb lélegzetű – értekező prózai műfajából fakadóan – komoly könyvén dolgozik, a munka egyik fejezete önállósítja magát, műfaja és előadásmódja, hanghordozása megváltozik, tárgyilagos komolyságát felbomlasztja a frivol vidámság, a távolságtartó tudományos

⁷ Mihail Bahtyin: *A beszéd és a valóság*. Gondolat, 1986. 520. l.

okfejtésnek vége szakad, a komolyság határai leomlanak, az értekező próza szenvtelenül – vagy akár szenvedélyesen – komoly hangja kívülről mintegy beköltözik a vizsgált tárgyba és a tárgyból beszélő, pontosabban magát kibeszélő, saját szavaival leleplező alany lesz. Ez a fejezet aztán növekedésnek indul, túlnő a könyvön, végül kiesik belőle és önálló könyvet alkotva ellenpontként és feloldásként – szatírijátékszerűen – egészíti ki az eredeti művet. Végül is így, együtt alkotnak egészet, legalábbis a szerző szándéka szerint.

Az első ilyen paródia vagy szatírijáték a *Borisz sztár és a sztárevicsek*⁸ volt, amely az *Oroszország elrablása*⁹ című „epopeiából” szakadt ki és az orosz rendszerváltás történetét média-guignolként, globális bábszínházként vitte színre, a Vörös Ördögöt püfölő Paprika Jancsival (avagy Vitéz Jánossal) a főszerepben.

Most, anélkül, hogy eredetileg terveztem volna, a *Kékek és zöldek – Hideg polgárháború Magyarországon*¹⁰ című hétszáz oldalas „magyar rapszódia” nyolcadik, populizmusról szóló fejezetéből nőtt ki és kerekedett önálló művé ez kis paródiagyűjtemény, hogy a kétségkívül egyoldalú komolysággal, elégikusan, sőt, helyenként tragikusan tárgyalt „magyar téma” komikus áthangolásával, szatírijátékként egészítse ki a könyvet, legalábbis segítsen oldani azt a dogmatizmust, amely minden egyoldalúsággal együtt jár.

⁸ Szilágyi Ákos: *Borisz sztár és a sztárevicsek*. Helikon, 2000.

⁹ Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. Helikon, 1999. 546. l.

¹⁰ Szilágyi Ákos: *A kékek és a zöldek. Hideg polgárháború Magyarországon*. Palatinus, 2010.

A paródia hasadást idéz elő vagy tár fel egy nyelvben, egy beszédmódban, a reflexió pedig az így keletkezett hasadásba mintegy befurakodik, hogy így aztán feltáruhasson a szóban forgó nyelv – esetünkben a populista politikai mesebeszéd – rémületes korlátoltsága, ostobaságig menő türelmetlensége, világra és emberre veszélyes infantilizmusa. Nem pusztán a jó mulatság kedvéért és nem is azért, hogy populistaként leplezze le korunk ez idő szerint legnépszerűbb magyar politikusát. Ha valami, akkor a leleplezés populista szándéka e könyv szerzőjétől mindennél távolabb áll. Ez a könyv sokkal inkább azért született, hogy a polgári középosztályban lakó, tehát a bennünk *is* lakó – populistát objektiválja, tegye láthatóvá és megismerhetővé, hogy a hatalom csúcsára kapaszkodott Küldetéses Mumusban *saját mumusunkra* ismerjünk, és nevetve kipenderíthessük őt magunkból. Aki azt mondja, hogy benne nem lakik semmiféle populista, az vagy nem ismeri önmagát, vagy populista maga is.

Budapest, 2010. október 23.

A trickster¹¹

Minden varázsmese – a politikai varázsmese is – ugyanarra a rugóra jár, mint azt e rugó fölfedezőjétől, Vladimir Propptól tudjuk¹²: a *Sárkány (a Károkozó Gonosz) elrabolja a királylányt (a drága áldozatot)*. A Rossz – és éppen azért, mert az, ami – folyton rosszban sántikál, rosszat akar és rosszat művel a Jóval: elvesz, eloroz, elrabol tőle valami jót. Leggyakrabban legféltebb javaira: szabadságára és életére tör. De egyéb javaira – féltve őrzött kincsére – is kéjes és kaján örömmel teszi rá kezét. Ragadozó. Elrabolja a Jó Király országát, elvarázsolja jónépét, elragadja legkedvesebb gyermekét (a politikai varázsmesében: elrabolja szuverenitását, lenyúlja természeti erőforrásait, megfosztja az országot biztonságától, népét saját természetétől, etnikai vagy faji tisztaságától stb. stb.)

¹¹ Az eredetileg 2009-ben az *Élet és Irodalomban* megjelent írás utóbb *A populista* című könyv tizenhatodik fejezetekétn jelent meg (I.m. 2010, 169-177.l.). A teljes könyv pdf-változatát lásd: http://www.szilagyiakos.hu/dokumentumok/PoPuLiStA_v2.pdf

¹² V. J. Propp: *A mese morfológiája*. Gondolat, 1978.

A populista politikai varázsmese is erre a rugóra jár, ezért is olyan megnyerő, hiszen a képzelet archetipikus alakzataival és alakjaival dolgozik; a mesefolyamban az arabeszk szeszélyességével kavargó motívumok, a szereplők neve és funkciója állandóan változnak, összefűzésük rendje és módja azonban változatlan. A narratív alapszerkezet mitsem változik attól, hogy az egyik populista mesében a Bankárkormány, a Milliárdos-Kormány rabolja el a Kisemberek Pénzét; a másikban a Multinacionális Karvaly-tőke csap le az országra és ragadja el az épp menyegzőre készülő népvezér – a választott politikai királyfi – imádott mennyasszonyát: a Nemzetet (spirituálisabb változatban a Cselvető Gonosz elrabolja a Nemzet lelkét); vagy – egy jegyzőkönyvi hitelességű populista mesében – Cion Bölcsei készülnek elveszejteni országot és világot, rátenni szőrös mancsukat a hazára, földönfutó palesztinokká változtatni e drága föld kérgeskezű népét. (Érdemes volna összevetni a populista varázsmesét a rablástörténet gyámoltalan, mert deperszonifikált elitista-szakértői verziójával: a begyűrűző globális pénzügyi válság óriáskígyója elrabolja a kisemberek spórolt pénzét, nyugdíját, hitelből vett ingatlanát, ami mesének nem jó, igazságnak meg lapos.)

Az alapmesében adva van tehát a kár vagy hiány, amit a Kártevő okoz; adva van természetesen maga a Kártevő, aki a kárt okozza; adva van továbbá az áldozat és ezzel adva van a feladat (a királykisasszony kiszabadítása a Gonosz Sárkány karmai közül avagy másként: az ősi szabadság, az eltékozolt ország visszaszerzése, az elszenvedett hiány, kár, hanyatlás-süllyedés megszüntetése, az elvesztett eredeti jó állapot helyreállítása vagy újraalkotása), végezetül pedig adva van a feladatra vállalkozó

szabadító hős is: az ősi eredetmítoszok kultúrhérosa vagy trickstere, aki a politikai varázsmesében a népét-nemzetét rabságból kiszabadító vagy kiváltó, az országot újraegyesítő, az államot újraépítő egyszerre hősi és furfangos népvezér alakjában tér vissza. Ebben a részben róla lesz szó.

Mivel az ármányos Rossz végtelen túlerőben van az emberfiával szemben, többnyire csak valamilyen csellel vagy trükkel győzhető le és vehető vissza tőle, amit elrabolt vagy bitorol. A cseles lény, aki ellopja a tüzet és a mesterségeket az istenektől, aki túljár az ördög, a démon, a dzsin eszén, aki csalafintasággal szerzi vissza, amit elvettek tőle, vagy amit nem akarnak odaadni neki, és amit közvetlenül, szemtől-szemben vívott küzdelemben nem tudna megszerezni vagy visszaszerezni, nos, e cseles lény maga az ember. Alakja az archaikus eredetmítoszok kultúrhéroszában és tricksterében mitizálódik.

A szakirodalomban leggyakrabban az angolból átvett szóval *trickster*ként (a *trick* – fogás, fortély, trükk, csel, csíny, tréfa, csalás) emlegetett hőstípus a világ összes ősi mítoszában és mitologikus elbeszélés-ciklusának központi hőse, egyszerre komoly és komolytalan, hősi és komikus alak, ambivalens karakterében az elképzelt eredeti állapot, az osztatlan Egész jelenik meg vagy inkább áll helyre a poláris ellentétek (élet–halál, föld–ég, isteni–emberi, igen–nem, jó–rossz) egyesítésével.

A trickster – a furfangos csaló – mindmáig a legnépszerűbb mesehősök egyike. A görögben *eirón* (vagyis tudatlanságot színlelő, megtévesztő, alakoskodó) volt a neve. Magyarul többnyire *kópénak* mondják, de a régi magyarban a németből (*schelm*) átvett szóval *selmának* is nevezték: a selma a gonosz csínyek, ugratások kieszelője, a pajkos kedvű széltoló. Carl Jung archetípus-elméletében a trickstert az összes közül a legelső, legősibb archetípusnak nevezte, mert szinkretikusan egyesít magában minden ellentét. Egyszerre isteni és emberi lény. Állandóan átváltozik, más testet ölt, egyszerre lép fel a csaló és a rászédett áldozat, az állat, az ember és az isten, a férfi és a nő, a teremtő és a romboló erő szerepében.

A mitikus hagyomány későbbi rétegeiben a két pólus már nem egyetlen szereplőben egyesül. A trickster – mint csaló – alakja önállósul és elkülönül a heroikus alakoktól, de változatlanul szakrális tiszteletnek örvend, nincs benne semmi parodisztikus, inkább a hősi alak kiegészítője (ahogy mondjuk a félisten Akhilleuszt egészíti ki a furfangos Odüsszeusz vagy Prométheuszt Epimétheusz), a mítoszokban pedig gyakran ténylegesen ikreként jelennek meg. Ezért tekinti Claude Lévi-Strauss a trickstert mediátornak, közvetítőnek, mivel sem égi, sem földi, sem angyali, sem démonikus hatalmakkal nem azonos, ide-oda hajladozik a pólusok között, összeköti és egyesíti őket magában.

A trickster archetípusa jelenik meg később a furfangos szolga és a sanyargatott nép védelmezőjeként fellépő jó haramia alakjában is: Naszreddin Hodzsában vagy Harun el Rasidban, Robin Hoodban vagy Till Eulenspiegelben, Gil Blas-ban vagy Bolond Istókban, mesés változatban pedig Ludas Matyiban és

Paprika Jancsiban. A trickster átveri a gazdagokat, megbünteti a hatalmasokat, csellel és furfanggal megszabadítja tőlük a népet, visszaadja a szegényeknek, amit a gőgös-dölyfös hatalmasok elvettek tőle. A trickster gyakran ölt álruhát. Szeret elvegyülni az egyszerű emberek között, hogy mint álruhás király, álruhás lovag tegyen igazságot, leplezze le a nevével visszaélő imposztorokat, adó- és vámszedőket, hatalmukkal visszaélő, korrump hivatalnokokat. A Mátyás királyról szóló népmesékben a király is tricksterként jelenik meg. A trickster szüntelenül alakoskodik, játszik. Ő az a haramia (látszólagos haramia), aki a rossz, igazságtalan törvényt (az igazi haramiák törvényeit) jócselekedetekkel töri meg. A királyt körülvevő gaz tanácsnokokat leleplezi. Az ajtónálló poroszlókat megszegényíti, a fősvényeket kifosztja, a gazdagokat megrövidíti, az ínséget szenvedőket pedig gazdagon megjutalmazza vagy szétosztja közöttük, amit csellel-furfanggal megszerzett (vagy visszaszerzett).

Nem meglepő hát, hogy a populista politikus is szívesen ölti magára a trickster hálás szerepét: a gazdagoktól elvesz, a szegényeknek meg ad. Szívesen veszi Mátyás királyra vagy Robin Hoodra a figurát, ha pedig nem jut eszébe más, legalább „Robin Hood-adót” vet ki, így sarcolva meg a gazdagokat, pontosabban így mutatva meg, hogy a szegény, kifosztott nép pártján áll, még akkor is, ha előzőleg ő maga fosztotta ki a népet vagy osztotta-fosztotta ki az államkasszát (természetesen a nép megmentésének, felkarolásának és üdvözítésének érdekében). A „sarc” a populista politikus szótárában az egyik leggyakoribb kifejezés: hol a milliárdoskormány sarcolja meg az embereket, vet ki kemény sarcot – adósarcot! – az elesett népre, hol – épp

ellenkezőleg – a nép kormánya sarcolja meg Robin Hoodként a nép lelkiismeretlen fosztogatóit, vet ki jogos sarcot az álnok multikra, a hájfejű bankárookra, a szívtelen milliárdosokra, minden harácsolóra és vérszopóra. Természetesen ellenzéki politikusnak lényegesen könnyebb robinhoodosítania vagy rózsasándorosítania akcióit, mint kormányzati politikusnak, annál is inkább, mert eleve úgy léphet föl, mint a gaz, trónbitorló hatalom ellenlábasa, akit úgy vesz körül a nép sűrűje, mint Robin pajtást a sherwoodi erdő. De a virtigli populistá politikus – mint 2010 után Magyarországon is láthattuk – a hatalomban is úgy viselkedik, mintha ellenzékben lenne, csak most már nem a kormánnyal, hanem az egész világgal szemben: „rezsit csökkent”, „bankokat adóztat”, „szabadságharcot vív”, kimentti a nemzet vérrel szerzett szuverenitását a Gonosz Brüsszel kezéből, megvédelmezi fenyegetett fizikai biztonságát a kívülről rázúduló barbár idegenektől és identitását a kulturális és etnikai keveredéstől.

A hatalom csúcsára emelkedő politikusok többsége – akár szomorú ez, akár örvendetes, akár egyszerre mindkettő – trickster. Muszáj-trickster vagy öröm-trickster, eleve tricksternek született-e vagy csak megélhetési trickster, ebből a szempontból lényegtelen. Akiben körömpiszoknyi tricksterség – alakoskodó hajlam, nagyotmondás, színlelés, szélhámosság – sincsen, azt

kiveti magából a mediatisált élménypolitika, mint a langyosokat szájából az Úr. Sima beszédű szakértőknek, tragikus hősöknek vagy igahúzó szürke államhivatalnokoknak, unalmas pénzügyéreknek ebben a mesében nincs keresnivalójuk, hacsak nem ez is a trickster átváltozás-trükkjeinek egyike, a csalóka szerepjáték része.

Ám ha minden politikusról elmondható, hogy valamelyest trickster (aki meg nem, az nem is egészen politikus), akkor a populista politikus ezerszeresen az, trickster a köbön, született trickster, aki ebben a szerepben érzi magát elemében. Bármilyen szerepet eljátszik. Hol fent van, hol lent, hol kint, hol bent, hol jobboldalon, hol baloldalon és persze lop, csal, hazudik, teszi, ami kell. Olyan ő a politikában, mint kártyában a dzsoli dzsóker. A populista a politikai világ legyőzhetetlen kópéja. Vidám kópéja, gonosz kópéja, mindegy. Lóvá teszi a választókat. Becsapja politikai partnereit. Bolondot csinál ellenfeléből, orránál fogva vezeti az üzleti világot, átráz barátot és ellenséget, átveri Brüsszelt és bepalizza Moszkvát, kutyakomédiát csinál a polgári demokráciából. Megfosztja a szabadság polgári rendjét minden pátoszától, gúnyt űz törvényeiből, felszínre hozza gyámoltalanságát és védtelenségét a trükkök emberével szemben, és közben önfeledten szórakozik a fantáziátlan hápogók, a jogaikat emlegetők fölháborodásán: „Tessék, – kiáltja oda – fogjatok meg, ha tudtok!” És máris árkon-bokron, jogontörvényen túl van.

A populista trickster hol a handabandázó bolond szerepét játssza (gondoljunk például a magyar Torgyánra, az orosz Zsirinovszkijra, a szlovák Jan Slotara, bizonyos fokig a lengyel Káčinski-ikrekre – a trickster szívesen ölt iker-alakot –, vagy

gondoljunk a véres bohóc szerepében fellépő Milosevicsre, Ceaucescúra a régebbi időkből), hol a kulturhérosz, a népének vagy az egész emberiségnek ilyen-olyan kulturjavakat az istenektől elcsenő vagy csellel megszerző, esetleg a természettől elhódító kulturhérosz szerepében tetszeleg. Egyik legfrissebb és legszebb példája a populista trickster véres bohócból kulturhéroszba való átváltozásának a grúz elnök – Szaakasvili – minap elhangzó válasza a Tbilisziben távozását és új választások kiírását követelő több százezres tüntető tömegnek, miszerint távozás helyett ő inkább vízierőművet építene Grúziának.

A populizmus vonzódik a teatralitáshoz, imádja a hősi pózokat, a kieresztett hangot, a révülten kigúvadt szemeket, az ágálást. A populista szónok az emelvényen csaknem úgy hat, mintha az igazság, amely benne feszül, már nem férne el egészen testének határai között, mintha a „mocskos jelent”, „mocskos elitet”, „mocskos rendszert” leleplező igazság és a jövőt felfedő jóslat, melynek médiumául szegődött, oly hatalmas és rendkívüli volna, hogy neki magának is szüntelen túl kell mennie szűkös testi határain. Izgatott gesztikulációja, túlzó mimikája, megemelt hangja azt a benyomást keltik, mintha már alig tudná egyben tartani magát, mindjárt felrobbanna a benne feszülő igazságtól. Innen a populista politikus pozórségre való hajlama, ripacskodásig túlhajtott teatrális komolysága – hősi komolysága,

moralizáló komolysága, vallásos komolysága –, és rendkívüli fogékonysága a politikai szépre: a giccsre.

A populista trickster megérdemelné, hogy nevensenek rajta, megfoghatatlansága és alakoskodása, fogcsattogató fogadkozásai mégis gyakrabban keltenek félelmet. Torgyán „übüsége” és Zsirinovszkij „ui-sága” – populista bohóckodásaik, patakvérrel és atomháborúval fenyegetőzésük – csaknem karneválián parodisztikus jelleggel ruházta fel alakjukat. Populizmusuk nem annyira félelmetes, mint inkább szórakoztató volt. Innen nézve – úgy látszik – különbséget kell tennünk a modern trickster és a démonikus ember között. A trickster még diktátorként sem válik igazán félelmetessé, vagyis démonikus emberré. Mindig marad benne valami komolytalan. Ebből a szempontból Mussolini inkább a trickster, Hitler viszont inkább a démonikus ember típusának felel meg, úgy, ahogyan azt Goethe értette: „mindennél félelmetesebb ez a démoni erő, ha egy emberben túlsúlyba kerülve lép előtérbe. Életem folyamán több ilyen személyt figyelhettem meg közlről vagy távolból. Nem mindig a legkiválóbb elmék vagy tehetségek ezek, és szívjóságot ritkán találni bennük; de hihetetlen erőt árasztanak, hatalmuk van minden teremtményen, sőt még az elemek fölött is, és ki tudja, meddig terjedhet ez a hatalom? Minden egyesített erkölcsi erő tehetetlen ellenük; hasztalan próbálja őket az emberiség tisztábbik fele csalóknak vagy megcsalatottaknak feltüntetni, a tömegek ellenállhatatlanul vonzódnak hozzájuk. Egyazon időben ritkán lép föl több ebből a fajtából, és semmi sem győzi le őket,

csak az univerzum maga, mellyel harcba szálltak...”¹³
Lehetséges persze, hogy ez a démonikus ember csak az ősi tricksternek az a modern alakváltozata, amelyből kiveszett minden kettősség, játékosság, elevenség, emberi derű.

A trickster e két típusa azonban nemcsak a polgári diktatúrákban, hanem a polgári demokráciákban is jelen van, akár mint a hétköznapi hőse, a nemzet napszámosa, a társadalmi álmok vámszedője – kisztílú impostor, hiszékenyek és hülyék istensége –, akár mint démonikus kísértő, aki a megváltásért, a Károkozó karmai közül való kiszabadításért, a Kárhozat Földjéről való kimenekítésért a néptől mindössze a demokráciát, a szabadságot kéri cserébe. Merev óriáskígyó-nézésével olyannyira megbűvöli a népet, hogy képes elhitetni vele: az elveszített Éden az ő gyomrában van, úgyhogy a jónép – a nyulak népe – szinte vidáman, pattogó nótaszóval indul meg az óriáskígyó tátott szájának ígéretes ürege felé.

A trickster első típusa gyakoribb a polgári demokráciában: ez a mindenki által jól ismert vidám széltoló, az államkassza jókedvű fosztogatója, a handabandázó kópé vagy a nagyotmondó szélhámos, aki ígéreteivel, fogadkozásaival, szent esküvéseivel csak a legnaivabbakat, a legeggyűbbeket, az igazi

¹³ Johann Wolfgang Goethe: *Költészet és valóság*. Európa, 1962. 696. l. Lásd ehhez: Rüdiger Safranski: *A gonosz avagy a szabadság drámája*. Európa Könyvkiadó, 1999. 268-291. l.

dummeraugusztok tömegét tudja átverni, a többség általában megelégszik azzal, hogy szórakozik trükkjein, ahogy a cirkuszi bohócokon szórakozik, akikkel ez a politikai típus a legközelebbi rokonságban áll. Ha egy társadalom nagyon ki van éhezve az andalító álmokra, az éltető hazugságokra, és a nem kevésbé éltető hülyeségekre, akkor – még ha csak rövid időre is – könnyen dummeraugusztá tehető, vagyis kicsalható tőle aranyat érő szavazata. Ezt azonban általában gyors csalódás és a szélhámos – az álkirály, bolond király – elkergetése követi.

Nem így a démonikus trickster, a gonosz kópé esetében: őbenne nem lehet csalódnani, mert mire csalódnak benne, már késő, már nem lehet leparancsolni aranytrónusáról, amelyen ő maga is bearanyozva ül, mert aki benne – szabadítójában! – csalódnani merészel, azt egyszerűen lenyeli. „Ígéret, szép szó, ha megtartják úgy jó! – szegezi szembe szemrebbenés nélkül a társadalommal a démonikus trickster –, márpedig te, szavazatoddal bizalmat szavaztál nekem, szavadat adtad, hogy hinni fogsz bennem. Tehát ha nem hiszel, ha meg akarod vonni tőlem támogatásodat, akkor bizony esküszegő vagy, áruló és hamiskártyás, hazudtál nekem – és éppen énnekem! szabadítódnak! –, tehát csaltál, alá akarod ásni a nép hatalmát, amit annyi áldozattal vívtam ki a népnek. Ergo: lakolnod kell, édes barátom! Halál a szélhámos csalókra!” – mennydörgi a démonikus Csaló és nem a levegőbe beszél.

